УДК 374.1
DOI: 10.36550/2415-7988.2019.182.2

БИРКА Маріан Філаретович –
професор кафедри педагогіки, психології та теорії управління освітою,
доктор педагогічних наук, доцент Інституту післядипломної педагогічної освіти
Чернівецької області
ORCID: http://orcid.org/ 0000-0002-2891-0044
e-mail: mbyrka@yahoo.com

ЗАКОНОМІРНОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ ВЧИТЕЛІВ ПРИРОДНИЧО-МАТЕМАТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Професійний розвиток відбувається як процес оновлення шляхів та засобів професійної діяльності учителів природничо-математичних дисциплін в соціально зумовленому освітньому просторі, який характеризується певною ієрархією мети, завдань, функцій та підпорядкованістю нижчого рівня вищому. Проте, він, як і будь-який інший процес піддається впливу певних закономірностей, причому, цей процес в жодному разі не можна вважати лінійним, оскільки він одночасно є як унікальним, так і випадковим.

Зважаючи на це, знання відповідних закономірностей забезпечить можливість ефективної організації процесу професійного розвитку вчителів природничо-математичних дисциплін у напрямі самовдосконалення у професійній діяльності відповідно до внутрішніх тенденцій його розвитку та вимог суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти професійного розвитку вчителів в Україні розглядалися багатьма сучасними науковцями та практиками, серед яких: І. Вакарчук, Л. Ващенко, А. Зубко, Г. Єльнікова, А .Зубко, І. Зязюн, Н. Клокар, В. Кремень, А. Лавренчук, В. Луговий, В. Мадзігон, В. Маслов, Н. Ничкало, О. Овчарук, В. Олійник, Н. Протасова, В. Пуцов, М. Романенко, О. Савченко, В. Семиченко, С. Сисоєва та інші.

Проте питання закономірностей професійного розвитку вчителів природничо-математичних дисциплін не отримало належної уваги у сучасних психолого-педагогічних розвідках, що й зумовлює актуальність нашого дослідження.

Мета статті – охарактеризувати основні закономірності професійного розвитку вчителів природничо-математичних дисциплін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Насамперед визначимо сутність поняття «закономірність».

Загалом «закономірність» є похідним від поняття «закон». Так, у англійській мові поняття «закономірність» визначається як «conformity to law», що дослівно означає «відповідність закону» або «regularity» – «те, що регулярно виникає за певних умов» [4, с. 184].

У науці поняття «закономірність» визначають як об'єктивний взаємозв'язок подій, які повторюються при певних обставинах (Н. Волкова) [2]; певну впорядкованість подій, відносну постійність, сталість головних детермінуючих факторів, регулярність зв'язку між речами (І. Вітенко, А. Борисюк) [1]. Дія закономірностей так само об'єктивна і незворотна, як і законів, вони існують і виявляють свої характеристики незалежно від волі і діяльності людини, але їх відрізняє від законів більш частковий характер, фрагментарність дії і зв'язок з реалізацією законів (В. Гусаков) [3].

Закономірності педагогічного процесу – об'єктивні, стійкі й істотні зв'язки, які зумовлюють ефективність навчання, виховання, розвитку особистості дитини. Ці закономірності відображають стійкі залежності між усіма елементами педагогічного процесу: діяльністю педагога, діяльністю вихованця, об'єктом засвоєння (змістом навчання), виховними, розвивальними впливами (О. Степанов, М. Фіцула, В. Сорокін) [8; 11].

Отже, закономірність це – стійка об'єктивна причинно-наслідкова взаємозалежність між зовнішніми й внутрішніми факторами та елементами процесу (системи), що зумовлює його ефективність. Основними рисами будь-якої закономірності є повторюваність та залежність від впливу суб'єктивних факторів. Відтак, визначити закономірність означає знайти загальні регулятори впливу на процес, що забезпечують його ефективну діяльність.

Проблема вивчення закономірностей процесу професійного розвитку вчителів природничо-математичних дисциплін сьогодні залишається мало дослідженою, проте у працях українських та зарубіжних науковців висвітлено основні положення професійного розвитку педагогів (Л. Пуховська, Е. Віллегас-Рейнерс), зокрема [9]: – у процесі професійного розвитку вчителі виступають як суб'єкти, так і об'єкти

© Бирка М. Ф., 2019

навчання; – професійний розвиток учителя є довготривалим процесом; – професійний розвиток учителя відбувається у межах певного контексту; – професійний розвиток учителів нерозривно пов'язаний зі змінами у системі освіти; – роль професійного розвитку полягає в тому, щоб допомогти вчителям у створенні й реалізації нових педагогічних теорій і практик, а також у зростанні їхньої професійної компетентності; – професійний розвиток учителів реалізується в процесі співпраці; – професійний розвиток вчителів – це постійний процес оптимального вибору і поєднання різних форм, методів, технологій, які найкраще працюють у конкретній ситуації і в конкретному місці.

Таким чином, професійний розвиток учителів природничо-математичних дисциплін є складним і динамічним процесом, складові і результати якого перебувають у постійному русі, а його основна мета – перехід на вищий рівень досконалості у професії.

Ґрунтуючись на засадах системного підходу, можна стверджувати, що складові процесу професійного розвитку вчителів природничо-математичних дисциплін та їх взаємодія підлягають певним закономірностям, серед яких можна виокремити три основні групи, що мають винятково важливе значення для його ефективності:

1) соціальні, які зумовлені його залежністю від систем вищого рівня (держава, суспільство, система освіти, система ППО);

2) дидактичні, які визначають професійний розвиток учителя як процес навчання;

3) особистісно-розвивальні, які розглядають професійний розвиток учителя як розвиток особистості.

Розглянемо визначені групи закономірності детальніше.

До **першої групи** зараховано ті закономірності, які визначають залежність професійного розвитку вчителів природничо-математичних дисциплін від систем вищого рівня.

Так, залежність змісту професійного розвитку вчителів природничо-математичних дисциплін від соціально-економічних процесів у державі та рівня розвитку суспільства визначається основною метою системи освіти – соціалізацією особистості. У цьому контексті вчитель природничо-математичних дисциплін здійснює підготовку учнів у галузі природничо-математичних дисциплін. Зокрема вчитель формує світогляд учня про природу та процеси, які в ній відбуваються, розвиває його критичне та логічне мислення, розвиває предметні компетентності учня тощо. Все це зумовлює необхідність урахування у змісті професійного розвитку вчителів природничо-математичних дисциплін досягнень у галузі природничо-математичних наук відповідно до типових програм їх викладання, затверджених Міністерством освіти і науки України.

Вирішальний вплив систем вищого рівня у галузі освіти на зміст професійного розвитку зумовлений тим, що всі складові професійного розвитку вчителя природничо-математичних дисциплін реалізуються в його професійній діяльності. Водночас професійна діяльність учителя природничо-математичних дисциплін як підсистема підпорядкована загальноосвітньому навчальному закладу, в якому працює вчитель. У свою чергу, загальноосвітній навчальний заклад як елемент освіти перебуває під впливом загальної середньої освіти, яка виконує певне соціальне замовлення, що формується суспільством. Цей заклад освіти безпосередньо залежить від районного (міського), обласного та центрального органів управління освітою, які реалізовують відповідну освітню політику держави. Враховуючи це, при організації процесу професійного розвитку вчителів природничо-математичних дисциплін завжди слід враховувати управлінський та спрямовуючий вплив на цей процес систем вищого рівня.

Урахування у професійному розвитку вчителів природничо-математичних дисциплін загальнодержавних, регіональних та місцевих законодавчо-нормативних положень у галузі освіти забезпечує певну адаптацію процесу професійного розвитку вчителів до особливих суспільних умов його реалізації. Відповідно до цього організація професійного розвитку вчителів повинна ґрунтуватись на загальних законодавчих та нормативно-правових актах, що відображається на завданнях та умовах професійної діяльності вчителя природничо-математичних дисциплін у конкретному загальноосвітньому навчальному закладі. Водночас під час організації професійного розвитку вчителів потрібно враховувати характерні особливості регіону, зокрема наявність національних меншин, історичні, географічні, міжнаціональні та міжетнічні відносини тощо. Неврахування цієї закономірності певним чином ускладнить професійну діяльність учителя, особливо у стосунках з громадськістю та батьками учнів.

Врахування внутрішніх та зовнішніх факторів, що визначають ефективність професійного розвитку вчителя, зумовлена відкритістю системи професійного розвитку вчителів природничо-математичних дисциплін до навколишнього середовища і проникненням у неї як позитивних, так і негативних факторів, що мають неабиякий вплив на професійну діяльність учителя. Ці фактори повинні врахуватися та корегуватися

адміністрацією загальноосвітнього навчального закладу (заступниками директора, методистом та головою профільного методичного об'єднання) та керівниками курсів підвищення кваліфікації.

Контроль (моніторинг) результатів професійного розвитку вчителів органами управління закладами освіти випливає з ієрархічності відносин з системами вищого рівня у галузі освіти. Ця закономірність пов'язана з необхідністю контролю за якісним станом всіх компонентів процесу (системи) професійного розвитку вчителів природничо-математичних дисциплін. У разі виникнення невідповідності можна здійснити його належне регулювання і повернути до необхідного стану.

Закономірності **другої групи** відображають особливості професійного розвитку вчителів природно-математичних дисциплін як навчального процесу.

Зумовленість професійного розвитку вчителів природничо-математичних дисциплін суспільними потребами пов'язана із рівнем розвитку суспільства, його економікою та культурою. За умови врахування цієї закономірності вона сприяє усвідомленню того факту, що процес професійного розвитку вчителя має бути спрямований передусім на розвиток його особистісних, інтелектуальних та творчих здібностей, які виражаються у ключових компетентностях особистості.

Залежність професійного розвитку вчителя від умов, в яких він реалізується. Означена закономірність визначає важливість стану матеріально-технічної бази закладу; рівень фінансового забезпечення вчителя, його побутові умови; наявність та відповідність комплексно-методичного забезпечення; сприятливого психологічного клімату у педагогічному колективі навчального закладу; рівень організації методичної роботи та курсів підвищення кваліфікації та наявність відповідної технології професійного розвитку вчителів природничо-математичних дисциплін.

Взаємозв'язок між ефективністю професійного розвитку вчителя та його інтелектуальними (пізнавальними) можливостями визначається тим, що в центрі процесу професійного розвитку вчителі, які володіють певними можливостями. Тому в процесі професійного розвитку вчителя необхідно враховувати його можливості щодо підвищення рівня професійних знань, умінь, навичок та якостей. Ця закономірність вказує на актуальність використання особистісно-зорієнтованого підходу до процесу професійного розвитку вчителів природничо-математичних дисциплін,

Взаємозалежність форм і методів у процесі професійного розвитку вчителя передбачає врахування останніх досягнень психолого-педагогічної науки. Форми і методи професійного розвитку мають стимулювати самоосвіту та саморозвиток учителя, розвивати його ключові, предметні та професійну компетентність. На ефективність професійного розвитку впливають і такі фактори як цілеспрямованість учителя, усвідомлення вчителем необхідності професійного розвитку, послідовність та системність організації професійного розвитку вчителя тощо.

Третя група закономірностей професійного розвитку вчителів природничо-математичних дисциплін містить причинно-наслідкові зв'язки його організації як особистісно-розвивального процесу.

Процес професійного розвитку вчителя визначається поступальністю та незворотністю. Ця закономірність характеризує професійний розвиток вчителя як безперервно-поступальний та незворотний процес, що забезпечує якісно позитивні зміни у суб'єктивному відображенні вчителем його зовнішнього та внутрішнього світів. Це забезпечує ефективний взаємозв'язок між зовнішньою (предметною) та внутрішньою (психічною) сферами професійної діяльності вчителя. Розвиток особистості вчителя є єдністю боротьби протилежностей, що, у свою чергу, є внутрішньою рушійною силою процесу професійного розвитку вчителя.

Внутрішньою рушійною силою процесу професійного розвитку вчителя є єдність боротьби протиріч. З огляду на це, процес професійного розвитку вчителя завжди супроводжується своєрідним роздвоєнням цілого на взаємовиключні, протилежні сторони та тенденції, які включають зовнішні (протиріччя, що виникають між постійно зростаючими вимогами суспільства до процесу професійного розвитку та його сучасним станом) та внутрішні (протиріччя, що виникають всередині самого процесу професійного розвитку) протиріччя. Взаємодія цих суперечностей створюють внутрішній імпульс, що забезпечує ефективність професійного розвитку вчителя.

Залежність ефективності професійного розвитку вчителя від його вмотивованості. Ця закономірність проголошує необхідність постійного комплексного, диференційованого, гнучкого й оперативного стимулювання вчителя до професійного розвитку за результатами його праці. Крім цього, певну значущість для професійного розвитку вчителя мають такі фактори, як умови праці, комплексно-методичне та матеріально-технічне забезпечення, елементарні умови відпочинку в навчальному закладі та побутові умови.

Залежність ефективності професійного розвитку вчителя від рівня організації його

професійної діяльності. Професійна діяльність вчителя є неперервним процесом вирішення різноманітних завдань і реалізується шляхом виконання ним певних функцій, які визначені вимогами ієрархічності навчального процесу. Нечітка визначеність або взагалі відсутність цих функцій вчителя природничо-математичних дисциплін веде до порушення залежності між прямими та зворотними зв'язками навчально-виховного процесу, невідповідності структури професійної діяльності вчителя основній меті та завданням. Отже, одним з основних завдань професійного розвитку вчителя є конкретне визначення його функцій у професійній діяльності, що забезпечить її подальшу ефективність.

Залежність ефективності професійного розвитку вчителя від внутрішньоколективних стосунків (психологічний клімат у педагогічному колективі). Визначальним фактором стабільності роботи закладу загальної середньої освіти є належна організація праці, створення відповідних умов та позитивного психологічного клімату в педагогічному колективі. Не менш важливою є реалізація гуманістичних засад організації процесу професійного розвитку, врахування інтересів кожного окремого вчителя, об'єктивність та диференційований підхід до оцінювання результатів його професійної діяльності, уникнення фізичного та емоційного перенапруження, попередження негативних тенденцій у професійному розвитку вчителя.

Висновки та перспективи подальших розвідок напряму. Таким чином, у ході дослідження нами визначено, що професійний розвиток вчителів природничо-математичних дисциплін підпорядковуються таким закономірностям:

– соціальним (залежність змісту професійного розвитку від соціально-економічних процесів у державі та рівня розвитку суспільства; вирішальний вплив систем вищого рівня у галузі освіти на зміст професійного розвитку; врахування у професійному розвитку загальнодержавних, регіональних та місцевих законодавчо-нормативних положень у галузі освіти; врахування внутрішніх та зовнішніх факторів, що визначають ефективність професійного розвитку вчителя; контроль (моніторинг) результатів професійного розвитку вчителів органами управління закладами освіти),

– дидактичним (зумовленість професійного розвитку суспільними потребами; залежність професійного розвитку вчителя від умов, в яких він реалізується; взаємозв'язок між ефективністю професійного розвитку вчителя та його інтелектуальними (пізнавальними) можливостями; взаємозалежність форм і методів у процесі професійного розвитку вчителя);

– особистісно-розвивальним (процес професійного розвитку вчителя визначається поступальністю та незворотністю; внутрішньою рушійною силою процесу професійного розвитку вчителя є єдність боротьби протиріч; залежність ефективності професійного розвитку вчителя від його вмотивованості; залежність ефективності професійного розвитку вчителя від рівня організації його професійній діяльності; залежність ефективності професійного розвитку вчителя від внутрішньо колективних стосунків (психологічний клімат у педагогічному колективі).

Зазначені закономірності розвитку освіти на сучасному етапі є універсальними (об'єктивними) для всіх закладів загальної середньої освіти будь-якої підпорядкованості та чисельності педагогічних працівників. Тому вони мають бути враховані всіма суб'єктами професійного розвитку вчителів природничо-математичних дисциплін.

Перспективи подальших розвідок полягають у виробленні принципів ефективного професійного розвитку вчителів природничо-математичних дисциплін, які випливають з визначених закономірностей.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Вітенко І. С. Основи психології. Основи педагогіки: навч.-метод. пос. / І. С. Вітенко, А. С. Борисюк, Т. І. Вітенко. – Чернівці: Книги-ХХІ, 2006. – 200 с.

2. Волкова Н. П. Педагогіка: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Н. П. Волкова. – К.: Академвидав, 2007. – 576 с.

3. Гусаков В. Г. Основные объективные законы, закономерности и принципы рыночной экономики / В. Г. Гусаков. – Минск, 2006. – 87 с.

4. Жданова И. Ф. Англо-русский экономический словарь / И. Ф. Жданова, Э. Л. Вартумян. – 4-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 2001. – 880 с.

5. Зубко А. М. Теоретико-методичні засади підвищення кваліфікації педагогів у системі післядипломної освіти: монографія / А. М. Зубко. – Херсон: РІПО, 2010. – 167 с.

6. Олійник В. В. Тенденції розвитку післядипломної освіти в умовах трансформації суспільства / В. В. Олійник // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2013. – № 1. – С. 56–66.

7. Олійник В. В. Сучасні трансформації післядипломної педагогічної освіти в Україні / В. В. Олійник // Проблеми розвитку післядипломної педагогічної освіти в сучасному суспільстві: Всеукр. наук.-практ. конфер., УМО НАПН України, 26–27.05.2011 р., м. Херсон, Херсонська академія неперервної освіти. – К.: УМО, 2011. – С. 3–4.

8. Основи психології і педагогіки: навч. пос. / О. М. Степанов, М. М. Фіцула. – К.: Академвидав, 2006. – 520 с.

9. Пуховська Л. Професійний розвиток педагогів у глобальному освітньому просторі /

Л. Пуховська // Порівняльна професійна педагогіка. – 2011. – Вип. 1. – С. 97–106.

10. Романенко М. І. Методологія та зміст сучасної післядипломної педагогічної освіти / М. І. Романенко // Післядипломна освіта в Україні. – 2007. – № 1. – С. 35–37.

11. Сорокин В. М. Специальная психология: учеб. пос. / В. М. Сорокин. – СПб.: Речь. 2003. – 216 с.

12. Villegas-Reimers E. Teacher Professional Development: an International Review of the Literature / E. Villegas-Reimers. – Paris: UNESCO, International Institute for Educational Planning, 2002. – 178 p.

REFERENCES

1. Vitenko, I. S. (2006). *Osnovy psykholohii. Osnovy pedahohiky.* [Fundamentals of psychology. Fundamentals of pedagogy]. Chernivtsi.

2. Volkova, N. P. (2007). *Pedahohika*. [Pedgogy]. Kyiv.

3. Husakov, V. H. (2006). *Osnovnye obyektyvnye zakonы, zakonomernosty y pryntsypy rynochnoi ekonomyky*. [Basic objective laws, patterns and principles of market economy]. Mynsk.

4. Zhdanova, Y. F. (2001). *Anhlo-russkyi ekonomycheskyi slovar*. [English-Russian Dictionary of Economics]. Moskow.

5. Zubko, A. M. (2010). *Teoretyko-metodychni zasady pidvyshchennia kvalifikatsii pedahohiv u systemi pisliadyplomnoi osvity.* [Theoretical and methodological principles of teacher training in the system of postgraduate education]. Kherson.

6. Oliinyk, V. V. (2013). *Tendentsii rozvytku pisliadyplomnoi osvity v umovakh transformatsii suspilstva*. [Trends in the development of postgraduate education in a transformation of society]. Kyiv.

7. Oliinyk, V. V. (2011). *Suchasni transformatsii pisliadyplomnoi pedahohichnoi osvity v Ukraini*. [Modern transformations of postgraduate pedagogical education in Ukraine]. Kyiv.

8. *Osnovy psykholohii i pedahohiky.* (2006). [Fundamentals of psychology and pedagogy]. Kyiv

9. Pukhovska, L. (2011). *Profesiinyi rozvytok pedahohiv u hlobalnomu osvitnomu prostori.* [Professional development of teachers in the global educational space]. Kyiv.

10. Romanenko, M. I. (2007). *Metodolohiia ta zmist suchasnoi pisliadyplomnoi pedahohichnoi osvity* [Methodology and content of modern postgraduate pedagogical education]. Kyiv.

11. Sorokyn, V. M. (2003). *Spetsyalnaia psykholohyia.* [Special psychology]. St. Petersburg.

12. Villegas-Reimers, E. (2002). Teacher Professional Development: an International Review of the Literature. – Paris: UNESCO, International Institute for Educational Planning.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

БИРКА Маріан Філаретович – доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки, психології та теорії управління освітою Інституту післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області.

***Наукові інтереси*:** професійна підготовка та професійний розвиток вчителів природничо-математичних дисциплін в умовах інформаційного суспільства, підготовка майбутніх учителів інформатики та математики.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

BYRKA Marian Filaretovych – Doctor of Education, Associated Professor, Professor of the Department of Pedagogy, Psychology and Education Management, Institute of Postgraduate Pedagogical Education of Chernivtsi region.

***Circle of scientific interests*:** professional education and professional development of teachers of natural and mathematical sciences in the information society, preparation of future teachers of informatics and mathematics.

Стаття надійшла до редакції 12.07.2019 р.

УДК 378.147.227
DOI: 10.36550/2415-7988.2019.182.3

БОРОВА Тетяна Анатоліївна –
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри педагогіки, іноземної філології та перекладу
Харківського національного економічного університету ім. С. Кузнеця
ORCID: https://orcid.org/ 0000-0003-1765-4425
e-mail: borovat71@gmail.com

САМОКОРЕКЦІЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ У СТУДЕНТІВ ЗВО

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Функціонування та розвиток суспільно-економічних формацій, перехід від однієї формації до іншої, більш прогресивної, складають основний зміст діалектики суспільного життя. У ході формування інформаційного суспільства одним із потужних важелів соціального розвитку можна вважати освіту, зокрема вищу. У зв'язку з цим, на перший план в освітньому процесі висувається не формальна організація освітнього процесу, а цілеспрямована інформаційна взаємодія викладача і студента, які отримують задоволення від спілкування, спрямовуючи свою діяльність на саморозвиток через

© Борова Т. А., 2019